

DOI 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.81

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Маркевич Оксана Валентинівна

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри всесвітньої історії

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Анотація. У статті аналізується значення запровадження та існування Магдебурзького права в українських містах. Основна увага звернена як впливало надання цієї грамоти на економічний розвиток міст, судочинство, можливостей видання місцевих нормативно-правових актів і його архітектурний облік. Наводиться оцінка сучасних дослідників Магдебурзького права, а також дореволюційного В. Антоновича з приводу впливу його на повсякдення міщан, перетворення їх на окремий стан.

Ключові слова: Магдебурзьке право, місто, самоврядування, магістрат, грамота, суди

Історія запровадження магдебурзького права на українських землях, його модернізація/адаптація до місцевих реалій, ліквідація та історичне значення в центрі уваги сучасних як українських, так і зарубіжних дослідників. Довгий час в полі зору перебували окремі міста, а дослідники пробували з'ясувати або ж уточнити дату першого надання локаційної грамоти. Сьогодні вчені узагальнюють попередні напрацювання для створення цілісної картини міського самоврядування за європейським зразком. Нашим завданням є узагальнення історичного досвіду існування магдебурзького права на українських землях.

Загальновідомо, що магдебурзьке право визначається як міське право, за яким міста частково звільнялись від центральної адміністрації або влади власника (феодала) та створювали органи місцевого самоврядування. Магдебурзьким правом називають збірник законів, який виник у XIII ст. із «Саксонського Зерцала» і магдебурзького міського шеффенського права. У містах Європи це право пройшло власний шлях розвитку, пов'язаний з боротьбою за владу між главою держави і феодалами. Міста опинялись в центрі політичної боротьби і отримували місцеве самоврядування в обмін на підтримку центральної влади. Отримавши можливість самостійного управління, податковий та судовий імунітет, європейські міста вже не були осторонь політики, швидко прийшло і розуміння тих позитивних змін, які можна отримати від нього [3].

В українські міста магдебурзьке право прийшло з Польщі у видозміненому вигляді. Сучасні історики вважають, що польський уряд видавав міщанам

привілеї в обмін на підтримку і був способом полонізації. А. Заяць гостро підмітив, що Європа поширилась на Схід так далеко, як тільки сягнуло Магдебурзьке право [4]. Є різні думки з приводу того, як отримували міста локаційні грамоти, від чого залежало яке місто його отримало першим, а якому воно надавалося пізніше.

Сучасні українські дослідники обґрунтовують думку, що лише економічно-розвинені міста отримали право на самоврядування, що включало податкові пільги, судовий імунітет, пільги в торговій діяльності, право власності на землю, часткове звільнення від військових повинностей. Міста з цим правом створювали виборні органи самоуправління та суду, самостійно встановлювали порядок вибору влади та їх функцій, основні норми цивільного та кримінального права, порядок торгівлі, діяльності ремісничих та купецьких об'єднань, правила судочинства та оподаткування. Один раз в рік, згідно з положеннями магдебурзького права, міщани мали виплачувати фіксовану грошову суму, яку можна розглядати як плату за самоуправління. Решта фінансів та сфер життєдіяльності була під контролем місцевої влади, яка і формувалась на базі привілеїв на міське право [5].

Міста мали право видавати спеціальні нормативні акти місцевого значення – Вількери (Willekor), що мали таку ж обов'язкову силу, як і загальнодержавні закони. Місто отримувало символіку – герб, яким ставав неодмінним атрибутом діловодства, вміщувався на всіх документах, в такий спосіб підкреслювалася його незалежність від поміщицької або королівської влади [3].

Один з найавторитетніших дореволюційних дослідників В. Антонович наголошував на штучному походженні магдебурзького самоврядування, його підлеглість королівським урядникам і місцевим магнатам [1]. Найбільшої його критики зазнала судова система, право міщан створювали власні суди: бургробський, солтиський, виложений, потоковий, гостиний суд та суду по «гарячим слідам» або ж «гаряче право». У повсякденні міщани не прагнули вивчати німецькі закони, а шукали відповіді у місцевому звичаєвому праві, спираючись на їх традиційне розуміння справедливості. Як приклад, дослідник порівняв три вирoki у трьох справах про дітовбивство: 1704 р., 1713 р., 1718 р. За доведене звинувачення у одному і тому ж злочині, одна і та ж колегія лавників винесла різні вирoki. У двох випадках – схоронити заживо, а в третьому – покарання біля ганебного стовпа і вигнання. Окремо він наводить приклади і щодо застосування смертної кари – звичного вирoku у німецьких містах, тоді як на українських землях, напроти, застосовувався вкрай рідко. Утримувати ката (палача) дозволив собі лише Кам'янець-Подільський [1]. Таким чином те, що сучасні українські дослідники називають універсальністю, що не знайти два однакові міста, які мають магдебурзьке право і які розбудували адміністрацію і суди за однаковим зразком, В. Антонович обґрунтовує як бажання побудувати все за власними традиціями, не бажаючи переймати німецький досвід.

Володимир Боніфатійович виводив своє бачення і у питанні, які міста першими отримували право на самоуправління. Він обґрунтовував, що там,

де розташовувались адміністративні центри, де влада була сильнішою і тиск на міську общину об'ємніший – запроваджувалося магдебурзьке право раніше. І це не визнання їхньої економічної спроможності, а тверезий розрахунок, що із збіднілого розореного населення взяти нічого. Якщо говорити про отримання права на самоврядування від власника, то він, аби зберегти владу, видавав лише ту міру самостійності, яка була корисною для покращення торгівлі, ремісництва тощо [1]. Тож у даному випадку дослідники магдебурзького права одностайні в одному – його отримання суттєво підвищувало економічний розвиток міста. Якщо говорити сучасною термінологією, то соціально-економічну вигоду, яку забезпечувало державі Магдебурзьке право в містах, можна порівняти з вигодою, яку дає сьогодні державі територія, у межах якої підприємницька діяльність здійснюється на пільгових умовах [3].

Сучасна українська історіографія доводить, що запровадження магдебурзького права формувало у міщан громадянську позицію, колективну участь у місцевому управлінні, нести відповідальність за прийняті рішення. Частково можна погодитись із такою думкою, але при цьому зазначити, що в Оклі 1780 р. міщанин Заблоцький відмовився від посади шафаря, обґрунтовуючи це не молодими літами і докоряв землякам, що вибрали його із заздрощів, бажаючи банкрутства [1]. Варто відзначити, що посади у органах місцевого самоврядування були почесними, але безоплатними, тому дозволити собі займатись справами міста могли лише найзаможніші люди.

Ще одним не менш важливим значенням надання місту магдебурзького права – зміна його архітектурного обліку. Зазвичай для новостворених органів місцевого самоврядування будувалася нова будівля. Вона ставала центром суспільно-політичного та економічного життя, візитівкою міста. Так, В. Арістов, досліджуючи надання магдебурзького права місту Козелець наводить приклад, що задля отримання самоврядування коштом місцевих жителів було побудовано ратушу [2]. Звичайно, на перших порах можна було б використовувати для цих цілей приватновласницькі будинки, але чи була б тоді вільна адміністрація у своїх діях відносно найзаможнішого населення.

Висновки. Магдебурзьке право протягом п'ятсотлітнього існування міцно вкоренилося на українських землях і мало важливе значення. Міста стали центрами ремесел і торгівлі, культури, демократичних традицій, відбулася урбанізація українського суспільства. Змінювалося «обличчя» міст: їх архітектура, запроваджувався герб як неодмінний атрибут. Введення грамот на Магдебурзьке право підштовхнуло до подальшого розвитку законодавства, міста могли видавати загальнообов'язкові положення – вількери. Набували поширення змагальність, виборність, звітність влади перед населенням. Для того, щоб бути обраним до органів міського самоврядування претенденти мали відповідати ряду критеріїв, в тому числі враховувалась релігійна приналежність, хоча найбільшого значення мало майнове становище. Магдебурзьке право сприяло перетворенню міщан на окремий стан, визнавалася їх значимість у суспільно-політичних процесах.

Список використаних джерел:

- [1] Антонович, В. Б. (1869). Исследования о городах Юго-Западной России по актам 1432-1798 pp. Архив Юго-Западной России, Ч.5. Т.1. Акты о городах, 3-90.
- [2] Арістов, В. Ю. (2021). Коли місто Козелець отримало магдебурзьке право? Український історичний журнал, (1), 183-189. DOI: 10.15407/uhj2021.01.183
- [3] Гошко, Т. Д. (2002). Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – XVII ст.). Львів: ПАІС.
- [4] Заяць, А. Є. (2020). Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII – XIX ст. Т.1. Руське та Белзьке воєводства. Рецензія. Український історичний журнал, (5), 221-225. Вилучено з: <https://bit.ly/3ozqpb4>
- [5] Кобилецький, М. М. (2008). Магдебурзьке право в Україні: XIV – перша половина XIX ст. Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС.